

משלי ו 11 – משל ונמשל

שמואל שמידע

הבעיה ודרך פתרונה

במשלי ו 11 אנו קוראים, שסופו המר של העצל יהיה: "ובא כמהלך ראשך ומחסרך כאיש מגן". אלא שדא עקא. בעוד שהרעיון הפשוט, שבסופו של העצל יבואו עליו עניות ומחסור מובן הוא בהחלט, אין ברור כלל, כיצד ביקש בעל המשל שלפנינו להאדיר את הרושם שבאזהרתו בהזדקקו לדימויים: 'כמהלך' ו'כאיש מגן'.

והנה, דיו לעיון קל בדברי המפרשים למקום כדי להיווכח, שטרם נמצא פתרון סביר לבעיה זאת. כי הללו, קדמונים כאחרונים, נאחזים גם כאן באמצעי השיגרת של פתירת הסתום בצלע האחת של התקבולת, על פי המבואר בצלע השניה. ומכיוון שהשם 'מהלך' סתמי הוא, הן מחמת עמדו בגפו בהקשר הנתון והן מחמת העובדה הידועה שלשון הליכה יוצא לפנים הרבה במקרא, הרי שבלית ברירה נאחזים המפרשים בצירוף "איש מגן" כדי להקיש מזה על זה.

ברם, מכיוון שאין ספק שכוונת המשל היא ללמד שהפורענות של עוני ומחסור בוא תבוא על העצל באופן בלתי נמנע מחמת עצלותו, אין כלל להעלות על הדעת שמחבר המשל ישתמש בדימוי של 'מגן' דווקא, המנוגד – כשהוא לעצמו – לרעיון של פורענות¹, כדי להמחיש את בואה של זאת. לפיכך, וכדי להיחלץ מקושי זה שבו נסתבכו המפרשים המסורתיים ללא מוצא, הוצע לאחרונה להסתמך על לשון mgn מאוגריתית, כפשר למשל שלפנינו².

והנה, בעוד שעצמה של מקבילה לשונית זאת אכן נוגעת לענייננו, וכפי שיבואר עוד להלן, הרי הפירוש שגובש על פיה, הגורס בנוסחתו הקיצונית ש'מהלך' – פירושו נווד (במשמע של אדם חסר פרנסה קבועה) ו'איש מגן' – שיעורו – מחזר על הפתחים³, חסרון כפול לו. מצד אחד, עצמו של פירוש, לפרטיו, עדיין שנוי הוא במחלוקת בין החוקרים, ביחוד באשר למשמעו של 'איש מגן'⁴. ומאידיך, אין הוא הולם את פשוטו של מקרא, לא במסגרת הרחבה של

הפרשיה כולה, ולא במסגרת הפסוק הנתון. שהרי נקל לראות שנקודת הכובד של המשל שלפנינו היא בדימויים 'כמהלך', 'כאיש מגן', הבאים להוסיף נופך משלהם כדי ליירא את האדם מפני העצלות. זאת בנוסף על תוצאותיה של העצלות עצמה, המתוארים כל צרכם בלשון: "ראשך ומחסרך". בעוד שלפי הפירוש הנ"ל, הכל היינו הך, שהרי אין שום הבדל בין חיי ריש ומחסור, לחיי מחזר על הפתחים. ובכך אובד העוקץ שבמשל, שחידודו דווקא באזכרת בואו של מהלך – איש מגן, בעניין ידוע המעורר רושם של יראה בלב הבריות מכוח עצמו. מסקנה שמתבקשת מאליה – על-פי מבנהו של הפסוק כשהוא לעצמו ועל-פי מבנה הפרשיה כולה – וכפי שנראה עוד להלן בפירוט.

לפיכך נראה, שעדיין הדברים צריכים לפנים. ומכוון שטיבו המדויק של 'איש מגן' טרם הוברר על-פי ראיות ישירות ומכריעות, מן הדין יהיה שנרכז את מאמצינו בכירור טיבו של 'מהלך', שבאותו משל. כי בעוד שאין לנו מקבילה מקראית למטבע הלשון 'איש מגן' (פרט לחזרה כמעט מילולית של אותו משל במשלי כד 34, ועל כך עוד להלן) הרי השם 'מהלכים', כצורת רבים מ'מהלך' הנדון לפנינו, נמצא לנו בזכריה ג 7. ואחרי שר. קוטשר כבר הראה, בקיצור ובטוב טעם, שמסורת הקריאה שלנו: 'מהלכים' אינה משובשת כלל – בניגוד לדעת המדקדקים המודרניים, שביקשו להגיה ולקרוא מהלכים, כצורת רבים ממהלך במשמע של דרך – אלא המדובר בואריאנט לגיטימי של הצורה מהלכים (קה' ד 15)⁵, הרי שאין עוד מניעה שנלמד משם לענייננו לפחות בתחום הכללי של גלגולי לשון. הווה אומר שנסיק, על-פי זכריה ג 7, שבתקופה הפרסית השם 'מהלך' שימש, בין השאר, כמונח המציין עניין מסוים עד לידי כך, שהנביא יכול היה להסתפק באזכרתו – ללא תוספת ביאור – כדי לשבר את אוזן בני תקופתו. והוא הדין במשל שלפנינו. ובכך ימצא בידינו לפחות בית אחיזה לקביעת מועד חיבורו של המשל שלפנינו. קביעה המכרעת מאליה לגבי השאלה הבסיסית, האם אמנם לפנינו שאילה ישירה מאוגריתית, וכפי שמתבקש לכאורה מן העובדה המודגשת לאחרונה, שלפנינו תופעה יחידאית⁷, או שמא לפנינו אחד מפניה המוכרות לנו של 'מגן' העברית או הארמית, שעשויה אמנם להיות מושפעת מאוגריתית, אך התפתחה לה בעברית על-פי דרכה⁸.

ניתוח הפרשיה משלי ו 6–11

"לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם. אשר אין לה קצין שטר ומשל. תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה. עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך. מעט שנות מעט תנומות מעט חבק ידים לשכב.

ובא כמהלך ראשך ומחסרך כאיש מגן". (משלי ו 6–11)

נקדים ונקבע, שעלינו להתייחס לקטע שלפנינו כאל מבנה ספרותי שלם, בעל הגיון פנימי משלו, וללא תלות בשאלה, האם המשל שבספוק 11 חובר מתחילה בהקשר הנתון או שמא משל עצמאי לפנינו ששובץ לכאן⁹. אין מקום להניח בשום מקרה שעורך הדברים בשלימותם לא הבין כראוי את שלפניו. ואכן, נקל לראות שתיאור חכמת חריצותה של הנמלה, המכינה את הצריך לה בעוד מועד (7–8), מובא בעימות עם תיאור חוסר המעש של העצל ותוצאתו (10–11), ולכל אחד מזוגות הפסוקים הנ"ל מוקדמת פניה אל העצל (6, 9). בתוך סידור צורני זה, ניכרת תת-חלוקה עניינית, על פיה פסוק 7 מדבר בשבח החריצות, לעומת העצלות המתוארת בפסוק 10, בעוד שפסוק 8 מתאר את החכמה שבמעשה הנמלה הרואה את הנולד בכך שהיא אוגרת ומכינה בעוד מועד את לחמה, לעומת הרשות והמחסור העתידיים לבוא על העצל. ובכך נסגר המעגל, על-ידי קשירת סיומי העניינות גם בפתחה שבפסוק 6 "ראה דרכיה וחכם", כאשר סיום העניין כולו מכיל אזהרה לעצל על שעתיד לקרות לו, אם לא ישנה דרכו בעוד מועד. אלא שמכל זה עדיין לא מובן, מה עניינם של 'מהלך' ו'איש מגן' לכאן.

כרם, אם נחזור ונתבונן עתה בקטע שלפנינו, נראה בנקל שהוא למעשה הרצאת דברים הבנויה על שני משלים, שבעל הדברים מניח אותם כידועים עד כדי כך, שדי בהצגתם כדי ללמד על עצמם. ואכן, אשר לנמלה, שבעל הדברים מסתפק בהצגת מעשיה ללא פרשנות לנמשל, הרי ידוע שהקדמונים התפלאו למראה העובדה שהיא משכילה לאגור בקיץ לקראת החורף; משמע שהיא צופה את הנולד, ולפיכך העדר מזונה מן השדה בחורף – לא יפתיענה¹⁰. ומכאן שעלינו להניח שהיפוכו של דבר עולה בפשטות מן המשל "כמהלך". אלא שמאמצייהם של המפרשים לגלות ב'מהלך' – בהוראה של עובר אורח סתם או על ידי תוספת תארים שאין לפנינו במקרא – משמעות סמלית שתהלוך את ההקשר שלפנינו, אין בהם כדי להניח את הדעת. אך אם נביא בחשבון שמהירות מהלכם – וממילא איפוא גם מהירות הופעתם – של הרצים הבאים "מבהלים ודחופים בדבר המלך" (אס' ח 14), היתה לשם דבר ולסמל של מהירות מופלאה בתקופת פרס¹¹, הרי לא רחוק מן הדעת שמחבר של משל באותם ימים ישתמש בכינויים של אלה כדי לתאר באופן מוחשי את בואו של דבר לפתע פתאום. ומכאן שימושו של 'מהלך', כמטבע לשון מן המוכן וכסמל ידוע למהירות מופלגת, בקטע שלפנינו. בעוד שהביטוי 'איש מגן', עיקר תפקידו להשלים את התקבולת, במשמע מכוון שעוד נעמוד עליו להלן. בהתאם לכך, כל העניין שלפנינו פשוט ומובן, ותכליתו לומר שבעוד שהנמלה לא תופתע מהעדר המזון בחורף משום שהשכילה לנצל את הזמן שעמד לרשותה (פסוק 8), המחסור והעוני יבואו על העצל כהפתעה, משום שסבר שעתותיו בידי. ובכך מתקשר איפוא פסוק 11 בפשטות לקודמו, כשעיקר הכוונה לזרז את העצל לשנות את דרכו בעוד מועד, לכל יופתע מיום הרעה¹².

כבחינה פנימית אחרונה, נוכל עתה להיווכח בהתאמת הפירוש המוצע לטקסט כפשוטו, על-ידי הצבת התארים הרגילים בכגון זה: 'פתע', 'פתאום' – כחילוף אפשרי לצד השמות המסמלים לדעתי במשל שלפנינו אותו רעיון. לפיכך יהיה שיעורו של סיום הקטע שלפנינו, המכיל את מוסר ההשכל, כדלקמן:

מעט שנות מעט תנומות מעט חבק ידיים לשכב.
ובא (לפתע) [כמהלך] ראשך ומחסרך (פתאום) [כאיש מגן].

והנה, על-פי הבחינה הפנימית הנ"ל, המצומצמת למשל האחרון בו השתמש מחבר הקטע שלפנינו – מן המוכן או כפרי רוחו – עולה, ראשית כל, שאפשר להחליף את הכתוב במקור בנוסח המוצע על ידי, מבלי שהרעיון המובא בפסוקים 10–11 ישתנה¹³. וממילא נראה מכאן שאין בין דברי לדברי המקור אלא שזה המשל וזה הנמשל, היינו פירושו האותנטי של הראשון, בהיותו אימננטי לכתוב. נוסף על כך, נכונות המסקנה מתאשרת גם על-פי סקירת הפרשיה כולה (פסוקים 1–15), כי מפסוק 16 עולה בעליל שעמו מתחילה פרשיה חדשה, ולו רק על-פי המסגרת: "שש...שבע" ותוכנה ההולם אותה (פסוקים 16–19). מאידך, הקטע הכלול בפסוקים 1–15 בנוי בגלוי על שלושה עניינות המצטרפים למסכת אחת, בהציגם, בזה אחר זה, שלושה טיפוסים של בני אדם הרווחים במציאות. במקביל לכך רווחים בספרות החכמה: פתי, עצל ורשע, ולכל פרשיה מוקדשים בן ארבעה לשישה חרוזים (1–5, 6–11, 12–15). בהתאם לתוכן, לשונות, וסופי העניינות, שהם עיקר ענייננו כאן, הם דלקמן:

לפתי, שהסתבך מחמת תמימותו, נאמר:

(5) "הנצל כצבי מיד וכצפור מיד יקוש".

לעצל נאמר: (11) "ובא כמהלך ראשך ומחסרך כאיש מגן".

בעוד שלגבי הרשע מודיע לנו הכתוב: (15) "על כן פתאום יבוא אידו פתע ישבר ואין מרפא".

ומכיוון שדרך הרצאת הדברים בפרשיה הנדונה כולה (1–15) מוכיח עליה שהיא פרי תכנון מחושב מראש, הרי שלפחות הוא הדין באשר לסיומי העניינות. כאן המחבר מביע את מסקנתו, היינו הלקח המוסרי המהווה בכגון זה, לכל הדעות, את העיקר.

ואכן נקל לראות שהקוו המאחד את שלושת הפסוקים הנידונים הוא עניין מהירות הפעולה. לפתי משיאים עצה שימהר כצבי וכצפור, כדי שיינצל בעוד מועד, בעוד שלרשע, שאין לו תקנה, מובטח שמהרה יבוא על עונשו. ובין שנים אלה ניצב, כדמות ביניים מבחינה מוסרית, העצל. זה אינו פתי. אך בגלל הרגשת הביטחון והשלווה שבהווה, טחו עיניו מלראות את שהמחר צופן בחובו¹⁴. וכדי לעוררו משלוותו, מציירים לו בצורה פלסטית את שנשקף לו, היינו המחסור והעניות שיבואו עליו לפתע פתאום, כפתאומיות הופעת הרוכב המהיר הנושא

עמו את אגרת המלך וגזירתו. ובהתאם לכך נאמר לפתי בדרך ההחוויה וכראוי לו, מבלי לצפות שיסיק דבר מתוך דבר: "אל תתן שנה לעיניך ותנומה לעפעפיך"; בעוד שלעצל מראים את פניו כאילו במראה: "מעט שנות מעט תנומות מעט חבק ידים לשכב". מה שאינו כן לרשע, שאין לו תקנה; וכאן המחבר מתאר לפרטיה את שפלות מעשיו כדי להצדיק את הדין שהוא פוסק לו.

דומני שדי באמור עד כאן כדי להראות שהפסוקים 1–15 מן הפרק שלפנינו מהווים אחדות ספרותית, המחולקת בתוך עצמה לשלושה פרקים מסודרים. הרעיון הכללי המאחד את שלושת הפרקים הוא ההשקפה הידועה על תהפוכות הזמנים המביאה למסקנה שאל לו לאדם לבטוח שמצבו הנוכחי יימשך לאין קץ "כי לא לעולם חסן" (מש' כז 24). כדי ללמד זאת, נאמר לכל אחד מן הטיפוסים הנידונים, לקח הראוי לו על פי דרכו. בהתאם לכך, לגבי הפתי משתמש בעל הדברים בסמלים הפשוטים: 'צבי', 'צפור', בעוד שלגבי הרשע הוא נוקט לשון בוטה: 'פתאם', 'פתע'. לפיכך על-פי השיקולים הספרותיים שעמדנו עליהם עד כאן, אין מנוס מן המסקנה שגם השמות 'מהלך', 'איש מגן', אף הם עניינם מהירות התנועה ממקום למקום. ומכאן איפוא מובן מדוע המפרשים, קדמונים ואחרונים, שקיבלו את השמות הללו כפשוטם, הסתבכו בעיוות משמע הדברים בכיוון של מהירות ותקיפות¹⁵, אם משום שהרגישו שזה חייב להיות המכוון על פי הקשרם של דברים, אם משום שידעו את דברי תה"ע למקום, עליו עוד נעמוד להלן. ברם, גם האחרונים, מכיוון שלא עמדו על מקור דברי תה"ע למקום, בעל כורחם החטיאו את מטרת המכוון. ואילו הכרת העובדה שבימי שלטון פרס שימש השם העתיק 'מהלך' גם ככינוי לרוכב מהיר – כהתפתחות לשונית טבעית על גבי רובד לשוני קודם מתאים שאין כאן המקום לביירו¹⁶ – מאפשרת לנו מאידך גיסא גם את זיהויו של הכינוי "איש מגן" כלא יותר מאשר שם נרדף לראשון. והשאלה האם צירוף זה הנו המצאה לשונית אד הוק, שהמציא בעל המשל משום שנזקק לתואר מתאים לצורך התקבולת¹⁷, או שמא לפנינו כינוי ששימש אף בלשון הדיבור, אחת היא באשר אינה מעלה ואינה מורידה לגבי מסקנתנו. בין כך ובין כך ברור, שכוונת מחברה של הפרשיה משלי 1–15, כמוה ככוונת המשל שבספוקים 1–11. לכן, אף אם נניח שמחבר הפרשיה השתמש כאן במשל מן המוכן, הרי כבר הוכח לעיל, מניתוח דבריו בשלמותם, שהלה הבין את תוכנו של המשל הנידון כיאות. ולפיכך, גם במקרה השני, כאן לפנינו עדות קדמונית לפשר המשל, שכן אי אפשר להקדים את יצירת המשל שלפנינו לימיו של דריוש הראשון, מארגן הדואר המלכותי הפרסי המהיר¹⁸. אף לא היה טעם בחיבורו וסבירות בתפוצתו אחרי תקופת פרס, כאשר חזון הרוכב המהיר הידוע לכל, כבר אבד מן העולם. הוא הדין לגבי הפרשיה כולה, אף אם נאחר את חיבורה (משלי 15–1)

הפרשיה היה מכניס לתוכה משל בעל לשון ארכאי, ששוב אינו מובן לשומע. לפיכך נראה שבכל מקרה אין לאחר את חיבור הפרשיה כולה יותר מאשר לראשית התקופה ההלניסטית, לכל היותר.

חילוף הנוסח: כמהלך – מתהלך (מש' כד 34)

אשר לעניין זה, מן הדין להקדים ששאלת משמעות חילוף הכתיב: ראש – ריש, הקיים בין שני הפסוקים שאנו עוסקים בהם אינה נוגעת לענייננו, הן משום שתופעה זאת מצויה גם במקומות אחרים במקרא, ובעיקר משום שאחדות המשמע ברורה¹⁵. לא כן באשר לחילוף: כמהלך – מתהלך, שלכאורה מורה על שינוי מכוון. ברם, אם נשווה את ההקשר הנתון במקרה האחרון, משלי כד 30–34 לזה של משלי ו 1–15 שכבר עמדנו עליו, לא נתקשה לעמוד על שורשם של דברים. נקל לראות שהפסוקים 30–34 שבמשלי כד, מהווים עניין בפני עצמו, והרי הם מתחלקים בתוך עצמם כך שבין 30–31 – תיאור תוצאותיה ההרסניות של העצלות, וללא פניה ישירה אל אדם כלשהו, לבין המשל על התנהגות העצל ותוצאתה 33–34 – מובא משפט מקשר בזו הלשון: 33 "ואחזה אנכי אשית לבי ראיתי לקחתי מוסר". וממילא מובן שמשפט מקשר זה מתפקד כ'דבק' לשם חיבורו של המשל הידוע – המצוטט כאן בפירוש כמקור מן המוכן – המביע את הלך המתבקש מן המראה המתואר קודם לכן, כמבוא לו. כמו כן נקל לראות שאותו תיאור ציורי, הקודם להבאת המשל, אמור לתפקד כאיור למשל. ולפיכך, מה שמתבקש כאן בכל מקרה הוא שיימצא יחס ברור של נמשל ומשל בין הקטע הראשון לשני, אלא שגם זה אינו קיים. זאת משום שרעיון המהירות, הנובע מן המשל של 'מהלך', המשתלב יפה בהקשרו הנתון במשלי ו 1–15, אינו עניין לתיאור הכרם, שמטבעו הולך וחרב דווקא לאטו, בהעדר טיפול. ומה בין זה ל'מהלך' ול'איש מגן'? לפיכך נראה שאין כאן לפנינו אלא נסיון לצרף יחד שני מקורות שונים. נסיון זה לא עלה יפה מן הסיבה הפשוטה, שמי שחיבר את הקטע הראשון אינו פונה אל העצל כדי לעורר אותו למעשים, אלא אל שאר האנשים כדי שיהזרו מן העצל. זאת, בקובעו בפתח הדברים: "... איש עצל – ... חסר לב". ומשם ואילך הוא סומך על התיאור שיפעל את פעולתו, בחינת: והמשכיל יבין. בעל המשל פונה אל העצל כדי להשיב אותו מדרכו בעוד מועד, בטרם תבוא עליו הרעה. נמצא שאם כי קיים דמיון בין שני המקורות, משום שזה וזה מדברים בעצל – מבחינת תוכן הדברים ומשמעם, לא הרי זה כהרי זה. נוסף לכך, כל אחד משני המקורות מהווה שלימות בפני עצמו, וכוונת הדברים ברורה מאליה. אלא שמחבר מאוחר ביקש לקרב את הרחוקים ולצרף לתיאור האמור פירוש באמצעות המשל שמצא, מן הסתם, כבר באותו מקור שבו הוא מצוי כיום לנו (מש' ו 1–15).

כדי לגשר על המרחק שבין הדברים, הגיה וגרס בראש המשל במקום: 'ובא כמהלך', 'ובא מתהלך', לאמור: כשם שהכרם הולך וחרב מאליו, מפני שזה טבע הדברים, כך גם העניות תתהלך ותבוא מכח עצמה, מכורח הנסיבות. עם זאת נשאר במקומו המשל של 'איש מגן', אם כדי לחזק את הדברים, ואם משום שעורך הדברים המאוחר לא מצא דרך לשנות את מטבע הלשון על-ידי תיקון קל, כפי שזה עלה בידו בצלע הראשונה של המשל. אלא שעדיין בולטת לעין העובדה, שלפנינו קירוב של רחוקים בזרוע. ההתייחסות לעצל בראש הפרשיה היא בגוף נסתר, בעוד שבסיומה וללא מעבר סביר, לפנינו פניה בגוף נוכח. וכבר הרגיש בכך בעל תה"ע שהוסיף בראש פסוק לד: 'Ἐάν δὲ τοῦτο ποιῆς' (ואם תעשה זאת), כל זאת כדי לאחות את הקרעים ביתר שאת. ודומני שנקל לראות שאין כאן אלא המשך פעולתו של המחבר העברי, אשר ביקש לישר את ההדורים על-ידי המשפט המחבר שהוא יצר (לב) ושינוי הגירסה מ'כמהלך' ל'מתהלך'²⁰.

אם נסכם עתה את העולה מהשוואת שתי הפרשיות (משלי ו 1–15, כד 30–34), הרי נמצא שכל החסרונות האוביקטיביים שמנינו במקור האחרון, אינם קיימים במקור הראשון. נמצאנו איפוא למדים שהגירסה שבמשלי כד 34 אינה אלא עיבוד מאוחר של משל קדמוני, מאחר שהמשל הישן, בעמדו בגפו, שוב לא היה מובן לקהל הרחב, ולכן אפשר היה לגלות בו פנים חדשות. עם הסכמתנו לשייך אותו עיבוד לתקופה ההלניסטית לכל המוקדם²¹, לא נתפלא שנמצא תהליך מקביל – בחינת חוליית ביניים – בתרגום היווני, המכונה 'תרגום השבעים'.

תרגום "השבעים" והתרגום הארמי

להלן נוסח תה"ע' למשלי ו 11:

11) εἴτ' ἐμπαράγινεται σοι ὡς περ κακὸς ὄδοιπόρος ἢ πενία καὶ
ἢ ἔνδεια ὡς περ ἀγαθὸς δρομεύς

11a) ἔάν δὲ ἄοκνος ᾗς ἢ ἔξει ὡς περ πηγὴ ὃ ἀμῆτός σου, ἢ δὲ
ἔνδεια ὡς περ κακὸς δρομεύς ἀπαντομολῆσει

מה שעולה מן הכתוב שלפנינו הוא, בראש ובראשונה, שבעל תה"ע מתרגם 'מהלך' מילולית, בצירוף התואר 'רע'. בעוד ש'איש מגן' הוא מפרש כרץ, בצירוף של תואר העשוי להתפרש במשמע של 'טוב', 'מוכשר', 'אמיץ', או, בדרך ההשאלה, גם כמשתייך אל מעמד האצולה²². ומכיוון שבידוע שבמלכות פרס נושאי המשרות החשובות, גם באחשדרפניות, היו מבני האצולה המקומית או הפרסית²³ – הרי גם התואר האחרון מתאים (במשמע של רץ מטעם האצילים, נושאי המשרה) כמוהו כתארים 'מוכשר', 'אמיץ' – לרץ הממלכתי המהיר של מלכות פרס. ואילו התואר 'טוב', 'מוכשר', במשמע של 'מיומן', עניינו להדגיש

את זריות 'ההליכה' המופלגת, לה היו הללו מוכשרים על-ידי הסידורים המיוחדים שננקטו למען זה מטעם השלטונות; בייחוד, כאמור, על-ידי הכנת סוסים מהירים בתחנות במרחק ידוע²⁴. בעוד שהתואר 'אמיץ' הולם את המסופר אצל הסופרים היוונים, המעידים שהללו היו רוכבים בכל מצב ובכל מזג אוויר שהוא. ומכיוון שאף אחד מן התארים הללו אינו מוציא את משנהו – הרי כאן לפנינו תרגום מוצלח, על דרך הפירוש הקצר. זוהי הבהרת עניינו של אותו 'איש מגן', מונח שתרגומו המילולי משאירו סתום ממש כמו תמורתו העברית. בעל כורחנו, איפוא, עלינו להסיק, שלמתרגם ליוונית היתה ידועה מסורת פרשנית הקשורה לאופיים המיוחד, הן של ה'מהלך' והן של 'איש מגן', הנזכרים במקור העברי שלפנינו – מסורת המאשרת בפשטות את שהסקנו לגבי משמעם של אותם מונחים עד כאן, על פי הקשרם הנתון במשלי ו 11.

אלא שעדיין נשאלת השאלה, מה מקורה של האבחנה בין 'מהלך רע' ל'רץ טוב', לה נזקק אותו תרגום. שכן, אפילו אם נחשו, על-פי הפסוק הנוסף שם בסיום העניין – ממנו משתמעת בפירוש כוונה להבדיל בין מהלך הבא להרע ולרץ הבא להטיב – שאף מקור התארים בפסוק 11 בהוספה מאוחרת, עדיין שאלת פשר נוסח התרגום שלפנינו במקומה עומדת.

והנה, ללא קשר עם השאלה השנויה עדיין במחלוקת, האם התרגום הארמי למשלי קדום הוא לתה"ע והאחרון השתמש בראשון או לא²⁵, וללא קשר ליחסנו הספרותי לחיבורים המונחים לפנינו היום – הרי מכל מקום נראה שלשני התרגומים הללו – היתה מסורת פרשנית מקבילה למקרא שלפנינו. וזו לשון התרגום הארמי:

משלי ו 11: "ותיתי ותדרוך מסכנותך וחוסרנך היך גברא כשרא".

משלי כד 34: "ותיתי תדרכך מסכנותך וצריכותך היך גברא טבלרא".

דומני שדי בעימות דלעיל כדי להראות, שאם כי תרגום זה מתרגם: 'כמהלך' – 'ותדרוך', בהציבו פועל במקום שם, אין פירושו של דבר שלפניו היתה במשלי ו 11 הגירסה שלפנינו במשלי כד 34, או בדומה לזה. אלא נקל לראות שמתרגם זה, שהוא פשטן מיסודו²⁶, מבקש למצוא, ככל מתרגם מסוגו, את שביל הזהב בין תרגום מילולי לתרגום על-פי העניין. ולכן, במשלי ו 11 – במקום שהוא נתקל בבעיה משום שהמקור העברי השתמש בדוגמא ששוב לא היתה לה משמעות לגבי קהל קוראיו או שומעיו – הוא זונח את דרך התרגום ומבאר: "ובא כמהלך ראשך – ותיתי ותדרוך מסכנותך"; כלומר: ותבוא ותגיע²⁷ עניותך. זה בדומה לדרך שבה נהג בעל הנוסחה שלפנינו במקור העברי במשלי כד 34, כאשר בא לעבד את לשונו המקורי של אותו משל (ו 11). בעוד שהנוסח: "ובא מהלך רישך", מתורגם בלשון: "ותיתי תדרכך מסכנותך"; הוזה אומר: במקום שמצא המתרגם פועל בהתפעל, המורה על פעולה החוזרת אל עושיה, הוא השתמש

בארמית בבניין אפעל בצירוף כינוי הגוף ההולם על-פי ההמשך (רשך), כדי לבאר על מי הפעולה אמורה לחול. במקום שמצא שם, הוא מתרגם ב'קל' – 'תדרוך', כפועל עומד, כפי שהעניין מחייב; ומכאן נובע ממילא גם ההפרש שבמשמע, שעל פיו הוא מתרגם במשלי כד 34, "איש מגן" מילולית: גברא טבלרא, מה שהולם יפה את השימוש בפועל יוצא: 'תדרכך', המשמש כאן במשמע של: תשיגך²⁸.

לפיכך שיעור הכתוב יהיה: ותבוא ותשיגך עניותך ומחסורך כאיש מלחמה. כאשר בתרגום, כמוהו כבמקור, ניטל מן העניין גורם המהירות ותחתיו בא גורם הבטחה והתקיפות של העתיד להתרחש. והיפוכם של דברים במקור שהוא עיקר ענייננו, משלי ו 11. כאן מתורגם הביטוי איש מגן: 'גברא כשרא'. ומכיוון שאותו מתרגם גורס להלן, משלי י 4: "... ויד חרוצים – וידא דכשרא..."; הרי שלדעתו איש מגן אינו איש נושא מגן, אלא איש חרוץ במעשהו. לפיכך שיעור הכתוב כאן יהיה: ותבוא ותגיע עניותך, ומחסורך כאיש חרוץ, כלומר זריז. מה שמלמד, על-פי כללי התקבולת, שגם בצלע הראשונה של המשל הכוונה היא לומר, שהעניות תבוא ותגיע במהרה. כי, מכיוון שברור שהפועל 'בא' מתפקד גם כפועל של הצלע השניה של המשל, אין טעם להפריד בין הדבקים. ובכך מסולק מכאן החשש שמא לפני בעל התרגום הארמי היתה במשלי ו 11 גירסה השונה מן המצוי לנו.

מאידך גיסא ברור מכאן, שגם בעל התרגום הארמי למשלי ידע היטב ש'מהלך' המשמש כמשל, הנמשל שלו הוא מהירות הפעולה. כשם שאופן תמרונו סביב הביטוי 'כמהלך', שעיקר עניינו להציג ביאור במקום תרגום מילולי, מלמד אותנו שבעייתו היתה כיצד לשבר את אוזן השומע בעניינו של אותו 'מהלך'. ואין לתופעה זאת הסבר אלא אם מניחים שאותו 'מהלך' ששימש במקור העברי כמשל ידוע למהירות, שוב לא היה קיים בעולמו של המתרגם. ומכאן כמובן מתחזקת ההנחה שאותו 'מהלך' הוא אכן הרץ המהיר של הדואר הפרסי. מכאן מתבקשת המסקנה, שאין להקדים את מועד חיבורו של התרגום הארמי למשלי שבידינו, לתקופה ההלניסטית – תקופה שבה כבר התחיל להישכח מן הציבור זכרה של מלכות פרס על סדריה המיוחדים לה, בעוד שבחוגם של חכמים וסופרים עדיין ידוע היה פשרו המכוון של המשל המובא במשלי ו 11. נמצא שבהתאם לנסיבות ההיסטוריות מזה והמצב הטקסטואלי מזה, מובאת בתרגום הארמי התמורה לשם 'איש מגן' לחילופין באפנים שונים. המגמה היא לתרגם ככל האפשר מילולית, ועם זאת להבהיר גם את משמעות הדברים השונה – כפי שראינו – גם על-פי פשוטו של מקרא. אין לפנינו סתירה פנימית, אלא אדרבה, עקיבות בדרך התרגום שתוצאותיה השונות מוכרעות ממקומן, מחמת השוני שבין שני המקורות המקראיים.

אם נחזור עתה אל תרגום השבעים למשלי ו 11, על החרוז הנוסף במהדורה שלפנינו, שאין לו מקבילה במקור העברי, הרי נעמד בפני פיתוי מסוים להעלות את כל העניין בקנה אחד – ולשער שגם לפני מחבר התרגום הזה היתה מסורת ארמית בכתב או בעל־פה, שביארה את המונח 'איש מגן' בלשון 'גברא כשרא'. אלא שבעל התרגום היווני טעה במשמעות הדברים והבין כאן 'כשר' כמשמע הרווח: 'טוב'²⁹, וכפי שזה מצוי לנו גם באסתר ח 5: – "... וכשר הדבר לפני המלך...". לכאורה, לרגל העובדה שמחברה של מגילת אסתר משתמש בכנוי 'רצים'³⁰ – במקום שעל פי דרכנו מתבקש המונח 'מהלכים', ובדומה לו בעל תה"ע משתמש אף הוא לתרגום 'איש מגן' במונח 'רץ' – עשוי לעלות על הדעת שעלינו לשייך את שני החיבורים לאותה תקופה.

ברם, העובדה שבעל מגילת אסתר משתמש במונח 'רצים', אין בה מן הראיה לאיחורה של זאת. שכן, בשני המקומות שמונח זה מופיע במגילה, ברור על־פי ההקשר שהכותב מעוניין להבהיר ולהדגיש את מהירותם המופלגת של אותם בלדרים רוכבים. וממילא מובן מדוע העדיף להשתמש לצורך זה בכינוי 'רצים'. שהרי זה משתלב יפה כמוסיף נופך משלו על התמונה הכללית שבכוונת הכותב לצייר לפנינו. בעוד שהשימוש בכינוי 'מהלכים', אשר בהקשר עם בני אדם מעלה בראש ובראשונה את הדימוי של הולך ברגליו, עשוי בהכרח לשבש את אחדות התיאור. וממילא מובן שאין מכאן ראיה שמחברה של מגילת אסתר, שעל־פי הדעה הרווחת חי בתקופת פרס³¹, לא ידע ולא שמע את הכינוי 'מהלך' כתוארם הידוע של אותם רצים מהירים. ולכן, ללא קשר עם שאלת מועד חיבורה של מגילת אסתר – מכיוון שאין למדים מן השתיקה, ביחוד כאשר קיומה של זאת מבואר די צורכו – הרי במידה שעל־פי הגלוי לפנינו יש מקום לדבר על השפעה, זאת מסתברת מכיוון מגילת אסתר אל תה"ע למשלי. שעל כורחנו לא נוכל אלא לשייכו לתקופה ההלניסטית.

בין כך ובין כך, הנסיון לשמור על אחדות טקסטואלית בין תה"ע למשלי ו 11 לבין החרוז הנוסף שם כהמשך על גבי הנוסח העברי. נתקל בקשיים. דווקא בתרגום למשלי כד 34, – מקום שם נקל לעבור לפסים חדשים של משמעות הדברים וכפי שמראה דרכו של בעל התרגום הארמי למקום – דווקא שם בעל תה"ע דבק בדימוי המהירות בתרגומו: "עניותך תבוא כחלוצ"³², ומחסורך כרץ טוב". בעל כורחנו עלינו להסיק שבהקשר הנתון המכוון הוא לרץ היטב, היינו רץ מהיר. ומכיוון שלשון 'מתהלך' מצוי לנו במקרא רק פעם אחת במשמע העשוי להתפרש כמהירות³³, הרי נראה יותר שמסורת של תרגום, ולא מסורת לשונית־מקראית, היא שקבעה כאן בשיקוליו של המתרגם. במידה שיש כאן צד שווה בין דרך בעל תה"ע לזו שנקט המתרגם לארמית, הוא מתמצה בנטיה לעשות בשני המקראות הנידונים את ביאור המונח 'איש מגן' לעיקר. והדעת

נותנת, שהרי כאן המרחק בין תרגום מילולי לבין תרגום על-פי העניין מביא למסקנות הרחוקות זו מזו. ועל-פי הכרעתה של בעיה זו לכאן או לכאן, מתורגמת הצלע הראשונה של המשל בכפיות לכללי התקבולת בשני התרגומים הנדונים כאחד. אלא שכאן גם נפרדות הדרכים. בעוד שבעל התרגום הארמי מפרש 'איש מגן' במשלי כד 34 מילולית, כאיש נושא מגן ובמשמע של איש מלחמה, תה"ע מפרש אותה תיבה שם על פי משלי ו 11: רץ טוב, מיומן. ואם כי גם הוא מעביר את העניין לפסים של מונחים צבאיים בתרגומו 'מתהלך' במשמע של חיל חלוץ. הרי יחד עם זאת הוא שומר גם בתרגומו למשלי כד 34 על רעיון המהירות.³⁴

כיוון שכך, עוד יותר קשה להניח שאותו מתרגם עצמו חיבר גם את הפסוק הנוסף בנוסח היווני שהבאתי לעיל הגורס, אחרי משלי ו 11, כדברים האלה: אבל אם תהיה חרוץ, קצירך יבוא כזרם מים, ועוני – כרץ רע יברח ממך. שהרי כשם שברור שבאותה תוספת *κακὸς δρομεύς* משמעו רץ הבא להרע – באותה המידה עצמה אי אפשר לקיים אותו משמע לגבי המקבילה שבצלע הראשונה של משלי ו 11. הן משום ששם כתוב בפירוש *κακὸς ὄδοιπορός* ואי-אפשר להשוות בפשטות את המידות בין שני הביטויים – שהרי האחרון מכיל תרגום מילולי של תיבת 'מהלך' שבמקור העברי – והן משום שאין להעלות על הדעת שהמתרגם הבין את שיעורו של פסוק 11, כאילו זה בא לומר: ובא כמהלך מרע ראשך, ומחסרך כרץ מיטיב. דבר זה אין בו שום הגיון, כי בין כך ובין כך ברור שכל המשל הזה לא בא אלא כדי ליירא את העצל מפני העתיד להתרגש עליו. ומה עניינו של רץ מיטיב לכאן? אלא ברור שכוונת המתרגם היתה לרץ טוב במשמע של רץ מוכשר ומיומן, או בקיצור – רץ מהיר: שהרי מיומנותו של רץ נמדדת בכשרונו לעשות את דרכו מהר ככל האפשר. וכבר עמדנו על כך שאין בין תה"ע לבין התרגום הארמי לגבי תרגום המונח 'איש מגן' אלא זה, שהראשון מפרש בעוד השני, כדרכו,³⁵ משתדל להיות צמוד ככל האפשר לטקסט הנתון. לפיכך הראשון פירש: איש מגן – רץ מהיר, בעוד שהאחרון הסתפק בגירסה: גברא כשרא, היינו: איש חרוץ³⁶, ובכך שמר על התרגום המילולי: איש – גברא. ואילו רעיון ההליכה (החרוצה) מתבאר ממילא על פי הצלע הראשונה: 'ותיתי ותדרוך...'

והנה, אף-על-פי שאין בידינו לקבוע – מחמת העדר ידיעה ברורה – את היחס הספרותי שבין שני החיבורים הנידונים: תה"ע והתרגום הארמי לספר משלי, הרי דברי שניהם כאחד מעידים על קיומה של מסורת פרשנית קדומה, על פיה 'איש מגן', בהקשר הנתון במשלי ו 11, פירושו המכוון הוא: רץ מהיר. אחרי שכבר עמדנו על כך שדווקא תה"ע – בניגוד לתרגום הארמי – מקפיד לחזור גם במשלי כד 34, על הפירוש: איש מגן – רץ מהיר, תוך התאמת הצלע הראשונה של תרגומו לשינוי הגירסה ששם במקור, בדרך דומה לזו שבה הולך בעל

התרגום הארמי – הרי לאור כל זאת עוד יותר קשה להעלות על הדעת שתרגום זה יפרש את המשל במשלי ו 11, כתקבולת ניגודית. שכן הן על-פי הגיונו הפנימי של המשל באשר הוא, והן על פי ההקשר הנתון במשלי פרק ו, מתבקשת מאליה תקבולת נרדפת לשם חיזוק האזהרה לעצל.

במלים אחרות, נמצאנו למדים שבעל תה"ע מקפיד – עם העבירו את המשל שבמשלי כד 34 (כמוהו בתרגום הארמי) לפסים של מונחים צבאיים – לשמור ככל האפשר, על זהות העניין בין זה לבין הנאמר במשלי ו 11³⁷. דבר זה בולט לעין על-ידי העקיבות בתרגום המונח 'איש מגן' כ'רץ מהיר', ו'מתהלך' במשמע של 'חלוץ', היינו מי שמקדים את המחנה. הרי אין להעלות על הדעת שזה עצמו תרגם בצלע הראשונה של משלי ו 11 במשמע של מהלך רע, אפילו אם נניח שהמכוון יהיה ליצור עימות של ניגוד בין רץ מהיר למהלך לאיטו. פירוש כזה סותר את כל ההקשר הנתון, וגם אין כל צורך בתוספת 'רע', שאינה במקור, כדי ליצור ניגוד שיבליט את וריזותו של 'איש מגן'. מספיק היה לשמור על הטקסט הקיים ולגרוס 'מהלך' לעומת רץ מהיר, כדי ליצור אותו רושם. מה גם שהצירוף: מהלך בלתי מוכשר, במשמע של הלוך לאיטו, אין בו שום טעם. ידוע שמהלך "סתם", פירושו אדם ההולך כדרכו, אם ברגליו ואם על גבי חמור, ואין דרכו של הדיוט לרכב על סוס, כל שכן על סוס מהיר המיוחד לרכיבה.

נמצא שאם כי ידוע שהצירוף: 'κακὸς' לעומת 'ἀγαθὸς' רווח בספרות, הן כעימות בין 'רע' ל'טוב' והן כעימות בין 'בלתי כשיר' ל'כשיר'³⁸, אין זה נראה כלל שהמתרגם המקורי נזקק לעימות כזה ללא סיבה נראית לעין ותוך שבירת ההגיון הפנימי של הטקסט הנתון. והיפוכם של דברים באשר למהדיר המאוחר שהוסיף, כפי שראינו כבר לעיל, פסוק משלו בסיום העניין. זה משתמש בעליל, באותו פסוק נוסף, בביטוי 'κακὸς δρομέυς' במשמע של רץ הבא להרע. ולאור מצב הטקסט, כפי שעמדנו עליו עד כאן, דומני שלא רחוק מן הדעת לשער שמי שגרס את הפסוק הנוסף, אף הוא – והוא בלבד – גרס בצלע הראשונה של משלי ו 11: 'κακὸς'. בכך איחה את הקרעים בין המקור לתוספת שהוא מוסיף בהשוותו, עניינית, את המידות בין הצלע שבראש המשל לסיומו שהוא הוסיף מדעתו. את החוליה המקשרת עתה בין שני הפסוקים – אותה מצא המהדיר לפניו מן המוכן מידי המתרגם הראשון: 'ἀγαθὸς δρομέυς' – אפשר לפרש הודות לדוֹ-המשמעות שלה, הן במשמע המקורי: רץ היטב³⁹, והן במשמע של עימות עם הנתון עכשיו, בהוראה של רץ הבא להיטיב. נמצא שמכאן ואילך העניין פתוח לפני הקורא לפרש לעצמו קטע זה לכאן או לכאן, או לראות בו רמז לשתי ההוראות כאחת. ובין כך ובין כך, הרעיון החדש הבנוי על שני קוטבי המשל, הקובע שעל העצל תבוא העניות כמהלך מרע, בעוד שזאת תברח מן החרוך כרץ מרע – בעינו עומד.

הלקח העולה איפוא מן הנוסח הסופי של הנוסחה היוונית הוא, שהחריצות היא כתרים בפני העניות. ואם כי לקח זה מתבקש מאליה גם מן המשל בצורתו המקורית, הרי מן הבחינה הספרותית, לכל הדעות כאן לפנינו, בנוסחה הקיימת, עיבוד מחודש שיש בו פרשנות שאינה הולמת את תרגום המקור כלשוננו. ומה שבוטל כאן לעין ב"מוצר המוגמר" הוא דחיקה לקרן זוית של רעיון מהירות הפעולה, שהוא עיקר במשל המקורי. תחת זאת בא העימות בדרך ההקבלה בין מהלך מרע לרץ מרע, כשהדגש הוא על רוע המעשה של האיש, כהקבלה לרעתה של העניות. דבר זה כמובן אין בו כל צורך אוביקטיבי, כי המונחים 'עניות' ו'מחסור' מדברים היטב בעד עצמם, ואין הם זקוקים לחיזוק מצד תארים נוספים, כפי שגם נוסחו המקורי של המשל הנידון מראה. השינוי העיקרי בנוסח המוגמר, פרט לתוספת פסוק חדש, מתמצה איפוא בהצגתו של ה'מהלך' - לא כרץ מהיר אלא כאיש ההולך להרע. דומני לכן שאחרי כל מה שהעלינו כבר על גורמי קביעת הנוסח שבמשלי כד 34 מזה, ולבטי המתרגמים הנדונים סביב הנוסחאות העבריות הקיימות מזה, לא נתקשה להסיק על מגמת המהדיר האחרון של הנוסח היווני: היינו - לנסוך תוכן חדש ומעודכן לפי טעם קוראיו, בני התקופה ההלניסטית, אל תוך המשל הישן שפג טעמו משום שהמהלך המהיר של תקופת פרס כבר אבד מן העולם. ומכיוון שמגמה זאת של התאמה לרוח התקופה משתקפת בעליל גם מן התוספת היוונית המוכנסת בנוסח שלפנינו בין הפסוקים 8-9 של הפרשיה הנדונה לפנינו מפרק ו של ספר משלי⁴⁰, הרי דומני שדי בכל האמור עד כאן כדי ללמד שעלינו להבדיל בין שני שלבים בתרגום היווני בקטע הנידון. הווה אומר, אין ליחס למתרגם הראשון, מלבד התרגום המילולי, אלא את ביאור המונח איש מגן, על פי המקבילה 'מהלך', במשמע של: רץ מהיר. כל היתר הוא כבר תוצאה של עיבוד מאוחר מצד מהדיר מאוחר יותר, שביקש להעביר את הדברים לרעיון הידוע, שרעה באה ורעה חולפת - והכל תלוי במעשיו של האדם. לפיכך אין לנו שום סיבה להסיק שתיבת 'מגן' שימשה אי פעם - בעברית או בשפה שמית אחרת - במשמע של רץ או מהיר. די לנו במצוי במקורות בשימוש ב'מגן' כדי להבין את הצירוף איש מגן, מילולית, בהוראה של איש מלכות⁴¹, שררה⁴², או איש מוסר⁴³, או שניהם גם יחד. דווקא מיזוג זה של משמעויות באותה תיבה נראה כמניע סביר לשימושה כמקבילה ל'מהלך' במשמע של בלדר מלכותי, איש האנגריא. בין כך ובין כך, עד שלא יוצאו ממצאים חדשים את הצירוף איש מגן מיחידאותו, יש מקום לסברה שצירוף זה לא נברא אלא בידי בעל המשל, כדי להמציא מקבילה הולמת למונח הידוע 'מהלך', במשמע האמור. דומה שגם הדבקים בדעה שבאוגריתית אין למצוא 'mgn' אלא במשמע של חלה, בקש⁴⁴, יסכימו אתי שאין כל הכרח להסיק, על פי התעוד שלפנינו, שהוראה זאת של 'מגן' נקוטה בעברית.

סוף דבר, דומני שדי באמור עד כאן כדי להוכיח שהשם 'מהלך', ככינוי לרץ מהיר, ידוע היה בתקופה הקדם-הלניסטית, ונעלם מן הספרות באותה תקופה עצמה. מכיוון שידוע שהרץ של הדואר הפרסי הממלכתי היה למשל בפי הבריות ל'הליכה' במהירות מופלגת⁴⁵ לפי מושגי אותם הימים, ומכיוון שציור זה מתבקש מאליו, הן על-פי לשון המשל המובא במשלי ו' 11 והן על פי הקשרו בפרשיה בשלמותה – הרי ששוב לא קיימת מניעה לזהות זה עם זה, ולהקיש מכאן על האמור בזכריה ג 4 – מזה⁴⁶.

ברם, בעוד שעניין אחרון, מזיק דיון בפני עצמו, הרי דומני שהקביעה שה'מהלך' הנזכר במשלי ו' 11 עשוי להיות זהה עם ה-'*áryyapos*' הנזכר אצל הסופרים היוונים, מוכחת היא כל צרכה.

הערות

- 1 ראה לדוגמא בר' טו 1; דב' לג 29; שמ"ב כב 31, 36; תה"ג 4; יח 31, 36; מש"ב 7; ל 5.
- 2 לפרטי הדברים ולספרות, ראה: Harold R. (Chaim) Cohen, *Biblical Hapax Legomena in the Light of Akkadian and Ugaritic*, (Missoula 1978), pp. 138-139, n. 78.
- 3 תודתי נתונה לד"ר ח' כהן על שהעיר את תשומת לבי להנ"ל. עי' ע. מרגלית, בית מקרא 67 (תשל"ו), עמ' 518. לשאלת הגירסה: 'מתהלך', עי"ע להלן.
- 4 ראה לדוגמא W. McKane, *Proverbs* (Philadelphia 1970), 325.
- 5 ר. קוטשר, לשוננו כו (תשכ"ב), עמ' 93-96.
- 6 עי' אמ"ב עמ' 923-924.
- 7 לעיל הע' 2.
- 8 לגופה של בעיה זאת, היינו קביעת יחס ברור של השאלה כאשר הנדון הוא כנראה שורש דקדוקי משותף לשתי לשונות אחיות ממשפחת הלשונות השמיות, וכפי שזה לכאורה במקרה של שני התארים שלפנינו, עי' י. קוטשר, אעכ"ו, עמ' 648. ועי"ע הנ"ל, מלים ותולדותיהן (ירושלים, תשכ"ה), עמ' 78 (50-51, 74-75).
- 9 עי' אמ"ה, עמ' 559-563.
- 10 השו' מש' ל 24-25. ועי"ע אמ"ה, עמ' 868. וכבר העיר מ"צ סגל בפירושו למקום, למש' י 5.
- 11 עי' אע"א, עמ' 789. אמ"ו, עמ' 599. *The Cambridge Ancient History IV* (London 1976), pp. 194-198. J.V. Prášek, *Geschichte der Meder und der Perser*. II (Darmstadt 1968) [Gothar 1910], S. 48-51.
- 12 הש' לדוגמא W.G. Plaut, *The Book of Proverbs* (N.Y. 1961), p. 87.

- 13 והוא הדין למקבילה שבמש' כד 34, למרות שינוי הלשון שטיבו יתבאר להלן במקומו.
- 14 השו' מש' כד 30; טז 9.
- 15 ראה המובא ב'בית מקרא' 67 (תשל"ו), עמ' 517.
- 16 עי' לע"ע מסורת התרגומים הארמיים לבר' יז 1 ומקב'. והש' מש' לא 27 (הילכות) וביאור 'הלכא' אצל G.R. Driver, *Aramaic Documents* (London 1965), 70. והש' מד' אס': 'והלך – זו אנגריא.' ועל זה וכיוצ'ב אני דן בחיבור שבהכנה, בו אני עוסק בשאלת האטימולוגיה של השם הלכה, בכפיפות אם שאלת ראשית ההלכה היהודית כתופעה היסטורית מוכחת.
- 17 עי' אמ"ז, עמ' 639, 2.
- 18 עי' לעיל הע' 12.
- 19 וה'ה באשר לחילוף: מחסרך – מחסריך.
- 20 ההכרעה שנקבעה לעניין זה ב'בית מקרא' 67 (תשל"ו), 518, אינה עומדת בפני הביקורת משתי סיבות. מבחינה טקסטואלית, משום שלפי אותו פירוש לא קיימת שום סיבה להשמטת כ"ף ההשוואה מתיבת "מתהלך", שהיא חיונית בלשון משל, ואף נשמרה בצלע המקבילה: "כאישי מגן". ואף כי ידוע שהמקרא עשוי לקצר בלשונו, ביחוד בשירה, כדי לשמור על המקצב, אין גורם זה קיים במקרה שלפנינו. ומן הבחינה המתודית, משום שלשון מתהלך רווח במקרא, אין שום הכרח לראות כאן שאלה ישירה מן האכדית ודווקא באותו משמע מסוים. ועי' לעיל הע' 8. ולדוגמה לשינויי גווני משמע גם בשאלה מוכחת, עי' י. קוטשר. מלים ותולדותיהן, עמ' 44. לגופה של אותה מקבילה לשונית, עין לעיל הע' 2 והש': J.N. Postgate, *Taxation and Conscription in the Assyrian Empire* (Rome 1974), pp. 90-91
- 21 עי' לעיל, ע"י הע' 18.
- 22 עי' בערכו: H.G. Liddel & R. Scott, *A Greek-English Lexicon* (Oxford 1940)
- 23 אמ"ו, עמ' 597-601.
- 24 ראה פירוש א. כהנא לאס' ח 10.
- 25 עי' י. קומלוש, המקרא באור התרגום (תל-אביב תשל"ג), עמ' 72-74.
- 26 עי' הערה קודמת, שם, עמ' 72.
- 27 עי' מ. יסטרוב, ספר מלים לתרגומים וכו' (New York 1950), ע' דרך – אדרך.
- 28 עי' ערוך השלם, ע' דרך, רע"מ קמח.
- 29 עי' הע' קודמת, ע' כשר.
- 30 אס' ג 13-15; ח 10-14.
- 31 עי' אמ"א, עמ' 490-491.
- 32 עי' Liddel & Scott ע' *προσπορ*.
- 33 תה' עז 18. וייתכן שגם שם עיקר המשמע הוא: הלוך ושוב, כדרך הברקים בין העננים.
- 34 כרקע לשוני לפירוש מתהלך – חלוץ, עשויה לשמש העובדה שצורה זאת מצויה במקרא בהקשר עם הליכה לפני המחנה. כגון שמ"א יב 2 (השווה במ' כז 16-17). ולכאן מן הדין לקרב עניין *muttalliku, alāku* (לעיל הע' 3) משום שזה שייך לשימוש ב'התהלך' במשמע של שליחות, הנוגע הישר לנושא שלפנינו. עי' זכ' א 10-11; ו 8-7, איוב א 6-12; ב 1-7. יהו' יח, 4, 8. והשווה טור-סיני, איוב², עמ' 25. וע"פ

- הנרמז לעיל הע' 16 וכאן, אין עוד מניעה לזהות "אלקום" שבמש' ל 31 עם alku(m) במשמע על חיל חלוק, חיל מהיר, בניגוד לחיל המצב. ואכמ"ל.
 עי' לעיל הע' 26. 35
- עי' לעיל, אחרי הע' 28. 36
- והדבר נתאפשר משום שקדמונינו ידעו היטב שהאנגריא הפרסית לא היתה אלא המשך ושכלול של דברים שנתבצעו מקודם לכן תחת השם ilku, שתמורתו העברית-ארמית היא הלך, הלכא. וכשם שהמונח משמש לכמה שירותים למלכות או תשלום תמורתם (עין לעיל סוף הע' 20) ה"ה לאנגריא. ועי' 'ערוך' ע' אנגרוטינא, אנגריא. 37
- ראה Liddel & Scott בערכו. 38
- הש' מש' ל 29, 31 ולעיל הע' 34, ועי' אמ"א, עמ' 416. וכל הקשיים המנויים שם יסתלקו אם נניח שלמונח השאול "אלקום" נתלווה עוד בימי קדם ביאור ארמי שביאר אלקום – דבר, במשמע של הליכה מהירה. (השווה התרג' הארמי' לבר' יט 15; לא 18, 26; מל"ב ט 20. להיפוכו של עניין אחרון, ראה שמ' יד 25. ל'ניח' כניגוד ל'ריסון', עי' בר' לג 14). ודרך התפתחות הפ' שם, כדרך התרג' במקרה שלפנינו, ושינו את הפירוש העתיק מדבר/הליכה – לדבר/נאם. כיוצא בזה אפשר להניח שפירשו 'אלקום' ע"פ המשמע: דבר/מדביר. (תה' יח 48; מז 4; דה"ב כב 10). והש' בבלי מכות, יא רע"ב. ועי' ז' בן-חיים, "ערכי מלים". ספר זיכרון לחנוך ילון, (ירושלים – רמת-גן תשל"ד), עמ' 46–52. 39
- עי' הערות א. כהנא בפירושו למקום. 40
- במשמע של שליח מטעם המלכות, הש' שמ"א ב 27. 41
- הו' ד 18 (שלא בסמיכות. באשר לתה"ע למקום, עי' לעיל מזה, פס' 7). תה' פד 10; פס' 19; מז 10. ועי"ע M.J. Dahood, *Psalms III* (N.Y. 1970), p. 141. 42
- בר' יד 2; הו' יא 8. והיא הוראת mgn גם באוגריתית, לדעת חלק מן החוקרים. (לעיל הע' 2). 43
- ראה ביחוד מ. הלד, ארץ-ישראל ט (1969), עמ' 75, הע' 36. וגם על פי הנאמר שם אפשר להסיק ש"איש מגן" שלפנינו, פירושו: איש שירות (של המלך). השווה ת"א, ת"י ות"ג לבר' יז 1 ומק': "פלח". ומכאן רק חיזוק לפירוש התקבולת מהלך (מתהלך) – איש מגן, במשמע המוצע על ידי. ועי"ע א. טל, התרגום השומרוני לתורה (תל-אביב תש"ם), עמ' 50–51, 208–209 (בר' יז 1; מח 15). 44
- עי' לעיל הע' 12, Prášek עמ' 51, הערה 1. 45
- באשר למשמעות הפוליטית – היסטורית של אותו מקרא, עי' ב. אופנהיימר, חזונות זכריה, (ירושלים תשכ"א) עמ' 101–103, 106–107. 46